

Əlillərin sosial müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsi

Nəbiyeva Yeganə İslam qızı 0009-0004-2600-2431

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan, müəllim
yegana.nabiyeva73@sdu.edu.az

MƏQALƏ HAQQINDA MƏLUMAT	XÜLASƏ
Məqalənin tarixçəsi Daxilolma tarixi: 03.04.2024 Düzəliş tarixi: 23.09.2024 Qəbul olunma tarixi: 03.12.2025	Məqalədə əlil vətəndaşların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi və hüquqlarının qorunması üçün mövcud hüquqi və qanunvericilik aktları nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda, həmin kateqoriyaya mənsub insanların təhsil və iş hüquqları, tibbi xidmət və sosial təminatlara əlçatanlığının yüsəldilməsi ilə əlaqəli bir sıra hüquqi təşəbbüslər işıqlandırılır. Sonda qeyd edilir ki, əlillərin bərabərhüquqlu vətəndaş kimi cəmiyyətə fəal integrasiyasını və yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün hüquqi tənzimlənmənin daha da inkişaf etdirilməsi vacib şəərtədir
Açar sözlər əlillər, sosial müdafiə, reabilitasiya, hüquqi tənzimlənmə, BMT Konvensiyası, Konstitusiya	

Əlilliyi olan şəxs-sağlamlıq vəziyyəti ilə əlaqədar orqan funksiyalarının davamlı pozulması, xəstəliklər, yaralanmalar (xəsarət, travma, sarsıntı və s.) nəticəsində həyat fəaliyyətində məhdudiyyətlər yaranan və bu səbəbdən sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxsdir.

Əlillərin sosial müdafiəsi sosial, xeyriyyə yardımı, tibbi, peşə reabilitasiyası, təhsilə çıxışın əldə edilməsi, bir sözlə, əlil insanların cəmiyyət həyatında digər vətəndaşlarla bərabərhüquqlu şəkildə iştirak etməsi üçün imkanların yaradılmasını nəzərdə tutan tədbirlər kompleksidir [5]. Buraya reabilitasiya, dövlət tərəfindən naəğd ödənişlər (sosial müavinətlər, ünvanlı dövlət sosial yardımı, xüsusi dövlət müavinətləri) şəkildə sosial dəstək daxildir. Əlillərin müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsi onların tam şəkildə cəmiyyətə integrasiyasına və bütün hüquqlarının təmin edilməsinə yol açır ki, bu da dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Əlil qrupuna aid vətəndaşlara yönləndirilmiş sosial müdafiə və yardımın dövlət-hüquqi əsasları ölkə Konstitusiyası, qanunlarla, hökumət qərarları ilə, yerli özünüidarəetmə orqanlarının normativ sənədləri ilə, eləcə də beynəlxalq öhdəlik və müqavilələrlə tənzimlənilir.

1992-ci il may ayının 5-də dünyanın 17 ölkəsindən olan əlil şəxslər ümumdünya bərabər hüquqlar uğrunda ilk mübarizə gününü keçirdilər. Onlar fiziki imkanları məhdud şəxslərə qarşı diskriminasiya halları ilə mübarizə aparırdılar. Onların bu təşəbbüsü bir çox ölkələr, o cümlədən Azərbaycan tərəfindən dəstəkləndi. O zamandan etibarən hər il mayın 5-i Beynəlxalq Əlillərin Hüquqları Uğrunda Mübarizə Günü kimi qeyd olunur ki, “Əlil şəxs cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvüdür” ideyası da onun əsas qayəsini təşkil edir[8].

14 ildən sonra, 2006-cı il dekabrın 13-də BMT Baş Assambleyası tərəfindən Əlillərin Hüquqları Haqqında Konvensiya qəbul edildi. Bu Konvensiya əlillərə münasibət və əlillik probleminə yanaşma məsələlərində “ənənəvi stereotiplərin dəyişməsinə” bəşəriyyətin diqqətinə çatdırdı. Bu yeni yanaşmaya görə, əvvəllər əlil insanlara xeyriyyəçilik, tibbi-müalicə və sosial müdafiənin yalnız “quruca obyekt” kimi baxılırdısa, indi artıq onlar tam hüquqlara malik olan, bu hüquqların müdafiəsinə, öz həyatları ilə bağlı müstəqil şəkildə qərar verməyə və cəmiyyət həyatında fəal iştirak etməyə qadir olan “subyektlərə” çevrilmişlər. Konvensiya məhz həmin hüquqların müdafiəsinə həsr edilmiş əsas rəsmi beynəlxalq sənəd kimi hazırlanmışdı. O, əlilliyi

olan şəxslərin geniş təsnifatını müəyyənləşdirərək təsdiqlədi ki, hər hansı formada əlilliyi olan şəxslərin hamısı bütün insan hüquq və azadlıqlarından müstəqil şəkildə istifadə edə bilməlidir. Konvensiyanın əsas müddəaları aşağıdakılardır:

1. *Ləyaqət və bərabərliyin tanınması*. Konvensiya hər bir insanın, o cümlədən əlillərin şərəf və ləyaqətinə hörmət hissini və bərabər hüquqlu vətəndaşlıq hüququnu dəstəkləyir;
2. *Diskriminasiya (ayrıseçkilik) və qanun qarşısında bərabərlik*. Əlillər digər insanların hüquqları ilə eyni hüquqlara malik olmalı, heç bir diskriminasiya (ayrıseçkilik) halı ilə qarşılaşmamalıdır;
3. *Həyat və təhlükəsizlik hüququ*. Konvensiya əlillərin həyatını və şəxsi təhlükəsizliyini təmin edir, həmçinin zorakılıq və istismar hallarından qorunmalarını təmin edir;
4. *İctimai və siyasi həyatda iştirak*. Əlillərin ictimai və siyasi həyatda, o cümlədən seçkilərdə iştirak etmək və seçilmək hüququ vardır;
5. *Əlçatanlıq*. Konvensiya əlillər üçün binaların, nəqliyyatın və məlumatların əlçatanlığını tələb edir və onların təhsil və səhiyyə xidmətlərinə rahat çıxışını təmin edir;
6. *Təhsil*. Konvensiya əlillərin təhsil sahəsində bərabər imkanlara malik olmasını, o cümlədən inklüziv təhsil tətbiqini təmin edir;
7. *İş və məşğulluq*. Konvensiyaya görə əlillər bərabər hüquqlu vətəndaş kimi iş tapmaq, peşə hazırlığı və karyera inkişafı imkanlarına sahib olmalı və ədalətli əməkhaqqı ilə təmin edilməlidir;
8. *Səhiyyə*. Əlillərin tibbi xidmətlər və xüsusi dəstək sahəsində bərabər hüquqları tanınır;
9. *Sosial müdafiə*. Əlillərə həyatlarını normal təmin etmək üçün sosial xidmət və yardım göstərməlidir (müavinət və digər sosial ödənişlər də daxil olmaqla);
10. *Əlil uşaqlar*. Konvensiya əlil uşaqların hüquqlarını xüsusi olaraq qoruyur və onların inkişafını, təhsilini və cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edir;
11. *Monitoring və hesabatlılıq*. Bu müddəa Konvensiyanın icrasını izləyən və üzv dövlətlərin öz öhdəliklərini yerinə yetirməsini təmin edən Əlillərin Hüquqları üzrə Komitənin yaradılmasını nəzərdə tutur [7].

Göründüyü kimi, bu müddəalar əlillərin cəmiyyətə inteqrasiyasını və inklüzivliyini təmin etmək və onlara qarşı hər hansı bir diskriminasiya (ayrıseçkilik) halını aradan qaldırmaq məqsədini qarşıya qoyur. Bundan əlavə, Avropa İttifaqı çərçivəsində 2010-2020-ci illər ərzində əlillər üçün Avropa fəaliyyət strategiyası həyata keçirilmişdir. Bu strategiya da əlil insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və fəal sosial inteqrasiyasının təmin edilməsi məqsədini daşıyırdı.

Adları çəkiən beynəlxalq səviyyəli sənədlərdən başqa, digərləri də mövcud olmuşdur:

- Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948) hər bir insanın, o cümlədən əlillərin həyat, azadlıq və təhlükəsizlik hüquqlarını və bu hüquqlardan istifadə etməsini təsbit edir;
- İrqi Ayırıseçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (1965) əlillərin irqi ayrıseçkilikdən qorunması ilə bağlı qəbul etmişdir.
- Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt (1966) əlillərin də hüquqlarını qorumaqla yanaşı, onların ictimai və siyasi həyatda iştirak etmək hüququnu təsbit edir;

Dünyanın bir çox ölkəsi kimi Azərbaycan Respublikası da 2006-cı il Konvensiyasına qoşulmuş (2008-ci il 2 oktyabr tarixli 687-IIIQ sayılı qanunla), əlil vətəndaşların cəmiyyət həyatına tam inteqrasiyasını təmin etmək və sosial-iqtisadi hüquqlarının qorunması öhdəliyini üzərinə götürmüşdür. Təsədüfi deyildir ki, əlilliyin qarşısının alınması, əlillərə tibbi yardım göstərilməsi, onların reabilitasiyası, cəmiyyətə inteqrasiyası və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən hesab edilir.

1992-ci il avqust ayının 25-də 284 sayılı "Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların və əlillərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi" haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkənin öz müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra qəbul etdiyi ilk rəsmi qanundur. Həmin qanunda əlilliyi olan

şəxslərin reabilitasiya mərkəzlərindən, müxtəlif sosial xidmətlərdən, təbii şəraitə uyğun infrastrukturadan faydalanması ilə əlaqəli olan tədbirlər planı nəzərdə tutulmuşdur [4].

1995-ci il 12 noyabr tarixində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının (həmçinin 2016-cı ildən sonra edilən dəyişikliklər) “Bərabərlik hüququ” adlanan 25-ci maddəsində deyilir: “Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlar irqindən, cinsindən, dilindən, dinindən, əqidəsindən, milliyyətindən, sosial mənsubiyyətindən, cəmiyyətdəki mövqeyindən, mülkiyyət vəziyyətindən, fəaliyyət növündən, yaşadığı yerdən və digər şəraitlərdən asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabər hüquq və azadlıqlara malikdir [6]. Bu, əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə istiqamətləndirilmiş qanunvericiliyin əsas prinsiplərindən idi.

Bunlardan əlavə, Azərbaycan Respublikasının 26 iyun 1997-ci il tarixli 360-IQ sayılı “Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanun tibbi xidmətə çıxışı tənzimləməklə bərabər, əlilliyi olan şəxslərin diaqnostika, müalicə və reabilitasiya da daxil olmaqla pulsuz tibbi xidmət, tibb müəssisələrinə əlçatanlıq hüququna malik olması qaydalarını təyin edir [1].

Azərbaycan Respublikasının 1 fevral 1999-cu il tarixli 618-IQ sayılı Qanunu ilə təsdiq olunmuş Əmək Məcəlləsi əlil şəxslərin digər vətəndaşlarla bərabər əsasda işləmək hüququnu təsbit edir. Qey edilir ki, əlillər yalnız əlilliklərinə görə işdən kənarlaşdırıla, yaxud da işə qəbul zamanı diskriminasiyaya məruz qala bilməzlər. Bütün vətəndaşlar, o cümlədən əlillər öz peşə ixtisasları çərçivəsində sərbəst olaraq ixtisas, fəaliyyət növü və iş yeri seçmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli 54-IIQ sayılı “Əmək pensiyaları haqqında” Qanunu (19.04.2024-cü il tarixinə olan dəyişiklik və əlavələrlə) pensiyaların verilməsi məsələlərini, o cümlədən əlillik pensiyalarını tənzimləyir. Bu qanun əlillik dərəcəsi və sosial statusundan asılı olaraq əlillər üçün pensiya təminatının, xüsusən də sosial pensiya sisteminin səmərəli tətbiqini təsbit edir. Adları çəkilən bu qanun və prinsiplərdən əlavə, əlil vətəndaşların hüquq və sosial müdafiəsini tənzimləyən digər hüquqi-normativ aktlar, müxtəlif proqram və qanunlar da fəaliyyət göstərməkdədir. Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasında əlillərin sosial müdafiəsi sistemi bir neçə əsas prinsip üzərində qurulmuşdur:

1. Əlill şəxslərin hüquq bərabərliyi;
2. İnküzivlik;
3. Əməyin mühafizəsi;
4. Sosial dəstək[6].

Yuxarıda deyildiyi kimi, cəmiyyətin həssas təbəqəsi sayılan əlil şəxslərin sosial müdafiəsi dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindəndir. Ölkəmizin qəbul etdiyi qanun, proqram və hüquqi-normativ aktlar, qoşulduğu beynəlxalq müqavilələr və sosial müdafiə proqramları əlil vətəndaşların hüquqlarının qorunması və onların cəmiyyət həyatına inteqrasiyası baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Bununla bərabər, həmin insanların rastlaşdıqları problemlərin həll olunması üçün sosial xidmətlərin keyfiyyəti daha çox artırılmalı, əlillərin hüquqlarına böyük diqqət verilməlidir. Çünki onlar da cəmiyyətin hər bir üzvü ilə bərabər hüquqlara malik olmalı və tamhüquqlu vətəndaş kimi yaşamalıdır.

Ədəbiyyat

- [1]. Rəcəbli, H. Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti / H.Rəcəbli, –Bakı: MBM, –2012, –408 s.
- [2]. Əsgərov, Z.A. Konstitusiyə hüququ / Z.A.Əsgərov, –Bakı: Bakı Universiteti, –2011. –760 s.
- [3]. Sosial xidmət haqqında. Azərbaycan Respublikasının Qanunu // –Bakı, 30 dekabr, –2011.
- [4]. Азербайджанские известия // Ежедневная общественно-политическая газета, –2016, 5 мая, –с.3.

- [5]. Аймагамбетов, Е.Б., Развитие системы социальной защиты лиц с ограниченными возможностями / Е.Б.Аймагамбетов, А.А.Алимбаев, Т.Т.Притворова –Караганда, (Казахстан): Типография КЭУ Казпотребсоюза, –2012. – 382 с.
- [6]. Право социального обеспечения. Общая часть: учебник / коллектив авторов ; под ред. М.О. Буяновой. –Москва : КНОРУС, –2021. –224 с.
- [7]. Краткое изложение Конвенции ООН о правах инвалидов. –2006.
- [8]. «О профилактике инвалидности и ограничения возможностей здоровья детей, реабилитации и социальной защите инвалидов” // Закон Азербайджанской Республики от 25 августа 1992 года .

Summary

The legal regulation of social protection for people with disabilities

Nəbiyeva Y.I.

Key words: *disabled people, social policy, rehabilitation, legal regulation, UN Convention , constitution*

The article reviews the existing legal and legislative acts aimed at ensuring the social protection and safeguarding the rights of disabled citizens. It also highlights a number of legal initiatives related to improving access to education and employment, as well as medical services and social security for this category of people. In conclusion, it is emphasized that further development of legal regulation is essential to improve the living standards of disabled individuals and ensure their active integration into society as equal citizens.

Резюме

Правовое регулирование социальной защиты инвалидов

Набиева Е.И.

Ключевые слова: *инвалиды, социальная политика, реабилитация, правовое регулирование, Конвенция ООН, Конституция*

В статье рассматриваются существующие юридические и законодательные акты, направленные на обеспечение социальной защиты и защиту прав инвалидов. Также освещаются различные юридические инициативы, связанные с улучшением доступа к образованию и трудоустройству, медицинским услугам и социальному обеспечению для данной категории граждан. В заключении подчеркивается, что для улучшения уровня жизни инвалидов и их активной интеграции в общество как равноправных граждан необходимо дальнейшее развитие правового регулирования.